

JEANNE DALGAARD

Billedforbudet

JEANNE DALGAARD

BILLEDFORBUDET

Forlaget ANIS
København 2006

Billedforbudet
Jeanne Dalgaard

© Forfatteren og Forlaget ANIS, 2006

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk
Center og trykt hos Specialtrykkeriet

ISBN-10: 87 7457 414 0
ISBN-13: 978-87-7457-414-9

Omslag: Mindgame
Persisk miniature, 1550-1575. Tilhører Davids Samling, Køben-
havn. Inventarnummer 52/1980. Foto: Pernille Klemp og Ole
Woldbye

Forflap: Marc Chagall: Levi stamme, en af 12 glasmosaikker i syna-
gogen på The Hadassah-Hebrew Medical Center i Jerusalem.
Installeret 1962.

© Marc Chagall/COPY-DAN Billedkunst 20060219

Udgivet med støtte fra Konsul George Jorck og hustru Emma
Jorck's Fond, Felix-Fonden, Jens Nørregaard og Hal Kochs Minde-
fond

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk

Forord 7

Indledning 11

Kapitel I

Billedforbud og billedsyn i Bibelen 15

2 Mos 20,4 15

Øvrige gammeltestamentlige steder 25

Nyttestamentlige steder 32

Kapitel II

Billedforbudet i jødedommen og islam 37

Billedforbudet i jødedommen 38

Antik tid 38

Rabbinerne og Talmud 44

Maimonides, Mendelsohn samt nyere problemstillinger 46

Myten om det jødiske billedfjendskab 51

Skriften som kultbillede 52

Billedforbudet i islam 54

Koranens billedsyn 54

Hadiths billedforbud 56

Billedsynets tidlige udvikling 58

Skærpelse af forbudet 60

Forbudt og tilladt, før og nu 64

Særegen æstetik 68

Forbudets formål 70

Kapitel III

De tre store ikonoklasmer 73

Josijas reform 73

Den byzantinske ikonoklasme 79

Førkonstantinsk tid til den byzantinske strid 79

Oversigt over striden 86

Koncilieteksterne 89

Johannes af Damaskus' billedapologi 99

Libri Carolini 106

Hvad striden handlede om 109

Den reformatoriske ikonoklasme	113
Karlstadt, <i>Von Abtuhung der Bilder</i>	115
Luther, <i>Die Invokavitpredigten</i>	120
Luther, <i>Wider die himmlischen Propheten</i>	122
Ekskurs: Sjælens billeddannelse	129
Zwingli, <i>Eine Antwort, Valentin Compar gegeben</i>	131
Calvin, <i>Institutio Christianae Religionis</i>	135
Reformatorisk opsummering	139

Kapitel IV

Et perspektiv: Billedforbudet i kristendommen, her og nu	143
--	-----

 Kunsten bliver autonom 143

 Wort Gottes teologiens billedforbud 146

 Den pegende fingers problem og en antropologisk tillid 150

Konklusion 155

Tidstavle 163

Kilde- og Litteraturfortegnelse 167

 Centrale kildetekster 167

 Sekundærlitteratur samt sekundære kildetekster 168

 Forkortelser 173

FORORD

Du må ikke lave dig noget gudebillede i form af noget som helst oppe i himlen eller nede på jorden eller i vandet eller under jorden. Du må ikke tilbede dem og dyrke dem, for jeg, Herren din Gud, er en lidenskabelig Gud.
2 Mos 20,4-5

Ovenstående udsagn er den tekstlige forankring af det, der i jødedommen, kristendommen og islam kaldes ‘billedforbudet’; en hel eller delvis afstandstagen fra at gøre sig billeder af Gud og dermed i visse kontekster også en afstandstagen fra at fremstille figurative billeder af Guds skabninger. Min interesse for dette forbud og håndhævelsen af det blev vakt, da jeg i hver af de tre religioner stødte på eksempler, der viser, hvor kreativt mennesket har været for *i praksis* at omgå budet, uden at det *i princippet* blev overtrådt. Her kan nævnes ‘mikrografi’; en inden for jødedommen flittigt anvendt kunstart, hvor en tynd linje af skrift anvendes som tegnestreg, således at man på afstand ikke kan se, at der er tale om skrift, men derimod et billede, for eksempel et portræt, der “tilfældigt” er opstået ved, at teksten er arrangeret, som den er. I den katolske og lutherske kristendom er det opdelingen af budene i Dekalogen, der bliver afgørende for, om man kan tale om et billedforbud; tælles ovenstående tekst ind under første bud (samtidig med at det 10. bud deles op i to, så der stadig er tale om en deka-log), forsvinder begrundelsen for et decideret forbud. I islam – som måske er den af de tre religioner, der i princippet holder strengest på forbudet mod at afbilde Gud og Guds skabninger – findes der eksempelvis tegnede mennesker, som har fået slået en

tynd rød streg hen over halsen, således at de ikke kan leve i den form, de er blevet fremstillet, og derved omgås forbudet (se omslagets forside). Disse og andre eksempler har fået mig til at overveje, hvad billedforbudet i bund og grund er for en størrelse.

Ill. 1 Side fra en yemenitisk Pentateuk med simple mikrografiske gengivelser af fisk, 1469. British Museum, London.

katurkrise om Muhammattegningerne dels, at billedforbudet ikke er et religionshistorisk artefakt, dels at der også under denne strid om billeder og tegninger simrer politiske motivation. I denne bog ser vi på, hvad det er ved billedforbudet, der har gjort det særligt velegnet til at blive anvendt som redskab i række lignende situationer.

For at svare på dette er det nødvendigt at se på, hvordan billedforbudet er blevet tolket og anvendt igennem mere end 2000 års historie. Men for – så at sige – at starte bagfra, må jeg først konstatere, at nutidens begivenheder bekræfter den konklusion, som det herværende arbejde med historiske kilder og forløb har bragt mig frem til. Sagen er, at når en eller anden part i en given historisk situation argumenterer med billedforbudet, er det i *udgangspunktet* teologisk begrundet. Men det kan samtidig betale sig at kradse i overfladen for at se, om der gemmer sig andre interesser nedenunder. Og det gør der. Aktuelt viser denne vinters nationale og internationale karikaturkrise

For gode forslag og kommentarer i forbindelse med forarbejdet til denne bog vil jeg gerne takke adjunkt Søren Holst, professor Mogens Müller og lektor Nils Holger Petersen. For ubegrænset tålmod vil jeg særligt takke stud.theol. Kasper Dalgaard.

INDLEDNING

Bogens formål er at forstå billedforbudet. Derfor identificerer jeg dets teologiske kerne ved at se på, hvordan det gennem tiden er blevet *fortolket*. Men står disse refleksioner alene, er resultatet en noget isoleret, teoretisk betragtning, der kun afslører en del af forbudets karakter. For at forstå billedforbudet i dets helhed, er det min opfattelse, at man tillige må spørge til dets faktiske *forvaltning*. Derfor har jeg som metode valgt at beskæftige mig med dets anvendelse i en række specifikke historiske kontekster.

Sigtet er en vurdering af billedforbudets teologiske og/eller politiske karakter, hvilket netop hænger sammen med ovennævnte distinktion imellem fortolkning og forvaltning. *Fortolkningen* angår forbudet i sig selv, som en enkeltstående teologisk komponent. *Forvaltningen* angår billedforbudets rolle, når det indgår som en del af en bestemt politisk kontekst. 'Politisk' er en betegnelse, som anvendes i mangel af bedre. Det skal ikke forstås i en moderne (snævert parlamentarisk) forstand, men dækker enhver given situation, hvor der indgår socioøkonomiske eller magtpolitiske interesser. Denne skelnen mellem teologisk og politisk er en metode jeg har valgt vel vidende, at det i en vis udstrækning er en kunstig skelnen, fordi teologiske afhandlinger og kirkepolitiske dokumenter gennem mange århundreder ikke uden videre lader sig kategorisere som enten det ene eller det andet, men ofte indeholder begge interesser. På dette er både konciledokumenterne fra den byzantinske strid og Johannes af Damaskus' billedapologetiske taler, som behandles i kap. III, udmærkede eksempler. Når jeg alligevel finder det gavnligt i nogen grad at navigere efter denne skelnen, er det for at undgå at tillægge de teologiske interesser en overvægt i forhold til de politiske, sådan at sidstnævnte ikke blotlægges fyldestgørende. Det forekommer af og til i den kirkehistori-

Ill. 2 Julius Schnorr von Carolfeld: Moses modtager lovtavlerne, 2 Mos 31,18. 1860.

ske forskning, hvor et oplagt eksempel i denne sammenhæng er studiet af Martin Luthers forhold til Andreas Karlstadt, se ligeledes kap. III. Idéen er her at man ved at læse med denne skelnen som forudsætning, bagefter er bedre rustet til at danne sig et helhedsbillede, hvor begge komponenter flyder sammen i rette forhold.

Bogen er struktureret således, at kap. I begynder med en gennemgang af billedforbudets bibelske forankring, som det er formuleret i 2 Mos 20,4, hvorefter kapitlet zoomer ud og behandler billedforbud og billedsyn i henholdsvis Det Gamle Testamente og Det Nye Testamente. Kapitel II arbejder sig overvejende kronologisk frem gennem tiden i først jødedommen, dernæst islam, for at forstå forbudets rolle i disse to religioner. Dette kapitel er ikke tænkt som en sammenlignende religionshistorisk gennemgang, men er med-

taget, fordi det dels på *fortolkningssiden* hjælper os med at belyse billedforbudet fra flere vinkler (alene af den grund, at de to religioner stadig opererer med et billedforbud, hvor kristendommen i det store hele er ophørt med det, gør dem interessante til vores formål), men især fordi alle tre religioner på *forvaltningssiden* i byzantinsk tid krydser hinandens spor i særligt ét for billedspørgsmålet relevant knudepunkt. Dette behandles yderligere i kap. III, der er struktureret som en gennemgang af det, man kalder 'de tre store ikonoklasmer'; Josijas reform i Det Gamle Testamente, den byzantinske ikonoklasme i det 8. og 9. århundrede samt den reformatoriske billedstrid i det 16. århundrede.¹ Det er en metodisk overvejelse værd at problematisere denne prioritering, for i henseende til kilderne er det tre ulige størrelser, vi her går i lag med; der findes ingen kilder til Josijasreformen uden for Bibelen, en del flere til den byzantinske ikonoklasme (men stort set udelukkende fra det ene partis, billedapologeternes, hånd) og et ganske overvældende antal fra den reformatoriske strid. Ligeledes er det tre helt forskellige historiske kontekster, der her sammenlignes. Dog, en sammenligning af æbler, pærer og appelsiner er nok en sammenligning af forskellige frugter, men det er stadig frugter af en vis lighed, der alle stammer fra træer. Og det har, så at sige, vist sig frugtbart at overføre denne analogi til det tematiske arbejde med billedforbudet i en kirkehistorisk – og ikke mindst nutidig – kontekst.

For hele bogen gælder, at hvor intet andet er anført, har jeg oversat sekundærlitteraturen til dansk, samt ligeledes kildeteksterne fra originalsprog, hvis det har været mig muligt at fremskaffe dem (for bibelciteret gælder, hvis intet andet er anført, at jeg anvender Bibelselskabets autoriserede danske oversættelse fra 1992). Særligt er det kapitel III, der er kildebaseret. Her er udvalgt de otte tekster om billedspørgsmålet, jeg finder, er de vigtigste i hele kirkehistorien. Læsningen af teksterne har til formål at identificere centrale temaer i relation til billedfjendskab og billedapologi, mens jeg sideløbende i kort form forsøger at kontekstualisere dem for netop at se, om der er andre inte-

1. De tre ikonoklasmer er udvalgt, fordi de som udgangspunkt er religiøst motiverede, mens der i historisk perspektiv findes flere andre ikonoklasmer (f.eks. i henholdsvis den franske og den russiske revolution), som jeg har fravalgt, da bogen afdækker billedforbudets historie, ikke ikonoklasmernes historie.

resser på spil end de rent teologiske. Hvad angår forskningslitteraturen, har jeg ikke haft held til at finde nogle samlede fremstillinger om billedforbudet, men som baggrundsorientering kan anbefales kunsthistorikerne Hans Beltings *Bild und Kult, Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst* (München 1990) og David Freedbergs *The Power of Images, Studies in the History and Theory of Response* (Chicago 1991), der begge samlet fremstiller det modsatte af, hvad jeg gør, nemlig historien om de billeder der faktisk er. Derudover har jeg anvendt en lang række artikler, hvoraf særligt skal nævnes samlingen i *Representation in Religion, Studies in Honor of Moshe Barasch* (ed. Jan Assmann & Albert I. Baumgarten, Leiden 2001) samt *The Image and the Word, Confrontations in Judaism, Christianity and Islam* (ed. Joseph Gutmann, Montana 1977). Endvidere er jeg især kunsthistorikeren Joseph Gutmann stor tak skyldig, idet det oprindeligt var i hans prolegomenon til *No Graven Images, Studies in Art and the Hebrew Bible* (New York 1971), jeg første gang fandt belæg for min idé om at arbejde med billedforbudets politiske forvaltning og hvorfra jeg fik inspirationen til at strukturere arbejdet efter det tre store ikonoklasmer.

Afslutningsvis et par terminologiske præciseringer. Jeg foretager en afgrænsning på den måde, at udtrykket 'billeder' i bred forstand anvendes om både to- og tredimensionelle fremstillinger, dvs. konkrete, håndgribelige genstande, mens jeg ikke vil beskæftige mig yderligere med afledninger i form af sproglige eller mentale billeder. Eneste delvise undtagelse herfor er ekskursen i kapitel III om sjælens billeddannelse hos Martin Luther, samt kapitel IV, der stiller en række åbne spørgsmål til nyere teologi. Derudover anvendes betegnelserne 'billedfjender' og 'ikonoklaster' ofte synonymt i forskningen, men jeg forsøger at differentiere mellem udtrykkene, fordi det er min opfattelse, at man kan være billedfjendtligt indstillet uden at være aktiv ikonoklast, mens ikonoklaster ikke kan undgå samtidig at være billedfjender. Om det modsatte parti kan betegnelserne 'billedapologeter', 'billedvenner', 'ikonoduler' og 'ikonofile' anvendes. Som hovedregel undgår jeg her differentiering og betegner samlet dette parti 'billedapologeter'.